

Boda Zsolt (2013) *Legitimitás, bizalom, együttműködés.*

Kollektív cselekvés a politikában.

Budapest: MTA TK Politikatudományi Intézet – Argumentum.

A szerző az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpontjának osztályvezetője, a Politikatudományi Intézet kutatója. Röviden a könyvről: három fő részre tagolódik, amelyek mindegyike három önálló tanulmányt foglal magában. Ezek egy része már megjelent, s van közöttük két társszerzős – Medve-Bálint Gergő és Jávor Benedek közreműködésével – is.

Az első rész valamelyest élesebben elkülönül a másik kettőtől. Témája a politikai cselekvés sajátságai és a politikai vezetés kérdésköre. Az első tanulmány a kollektív cselekvés lehetőségét vizsgálja. A közismert olsoni problémára a Nobel-díjas Elinor Ostrom számos empirikus, de elméletileg földolgozott választ adott, ezek Boda szerint vagy olyan cselekvési motivációkat vesznek figyelembe, amelyeket a racionális döntések elmélete nem; vagy olyan személyközi kapcsolatokat igyekeznek operacionálni és a magyarázó változók közé illeszteni, mint a bizalom. A bizalom megértése kulcsfontosságú feladat a társadalomtudományok számára; ma már közismerten jelentős szakirodalma van.

A második fejezet a 'homo politicus' lehetőségét keresi. A szerző föltevése szerint a racionális és a normakövető ember (a közgazdasági és a szociológiai nézőpont ideáltípusa) mellett legalábbis hipotetikus értelme van megfontolni, hogy létezik-e 'politikus ember,' azaz elkülöníthető-e egy olyan átfogó cselekvési motiváció, amely a fenti modellek egyikéből sem vezethető le. A tanulmány fontos erénye, hogy a hipotézis eldöntéséhez nagyszámú empirikus anyagot idéz. Következtetése, hogy föllátható a homo politicus ideáltípusa, amely „*olyan arisztoteliánus-kommunikatív elméleti alapra épülhet, amely az embert alapvetően közösségi (...) és kommunikáló lényként határozza meg [és aki] a politikainak érzékelt helyzetekben egyebek mellett a releváns politikai közösség általános érdekét is figyelembe veszi*” (44.). A szerző a továbbiakban a politikatudomány szokásos kutatási területein javasol néhány alkalmazást.

A harmadik fejezet a politikai vezetés és a vezetettek közötti kapcsolatot elemzi, viszonylag röviden, inkább figyelemfelhívó jelleggel, de egyértelműen hozzáillesztve a könyvnek ahhoz a vonalához, amely a bizalmat kitüntetett jelentőségű kapcsolatnak látja a politikai közösség identitása és cselekvőképessége szempontjából.

A második és a harmadik rész fejezetei részben empirikus kutatásokon alapulnak, és a bizalom-legitimáció összefüggéseit igyekeznek föltárni. Az elméleti források sokrétűek, s bár a szerző mélyebben is ütköztethetné őket, számára elsősorban a metszéspontok a fontosak, elsősorban az, hogy a bizalom minősége és valamilyen módon értelmezett mennyisége a politikai rendszer egészének a legitimációja és a kormányzási képesség szempontjából egyaránt fontos. Ez utóbbi kiváltképpen szembeötlő akkor, ha napirendre kerül valamilyen strukturális reform, a hosszú távú gondolkodás, vagy egyszerűen csak a gyökeres irányváltás szüksége. További sokszor ismételt megállapítása, hogy a kormányzásnak, kiváltképpen a helyi kormányzásnak, a közszolgáltatás megszervezésének kérdéseiben nem az általános elvekre és modellekre, hanem az Ostrom által is bemutatott helyi képességekre és innovációkra érdemes támaszkodni. Ezek révén a már említett és vélelmezett sajátos politikai cselekvési motivációk is mozgósíthatóbbak, s vélhetően ez a legbiztosabb útja a közbizalom növelésének is.

Az utolsó fejezetek a hazai viszonyokra próbálják meg alkalmazni a fenti szempontokat és érveket. Az, hogy a magyar közigazgatás, államigazgatás eljárási korrektsége és döntéseinek minősége a közvélekedés szerint elég sok kívánnivalót hagy maga után, aligha meglepő eredmény. Az, hogy a magyar politikának szinte a természetéhez tartozik a gazdasági/jóléti output-orientáció, szintén nem reveláció, ugyanakkor a szerző ezt túlértékelt megállapításnak tartja. Igaz, következtetése elsősorban a 2011 második felében kezdődő és észlelhető választói kiábrándulásra épül, amit a 2013 második felében tapasztaltak már nem föltétlenül támasztanak alá. A mélyebb kutatások minden bizonnyal árnyalják ezt a képet is, azaz a választók többségének politikai preferenciáit nem kizárólag a közvetlen anyagi haszon befolyásolja, s ennyiben a szerzőnek alighanem igaza van; az érdekes kérdés mindig az, hogy a miféle politikai keverék (az anyagi érdeken túlmenő összetevőkkel mint identitás, sérelmek, érzelmek, stb.) vezet az adott választási helyzetben győzelemre.

Az utolsó két fejezet részben saját, inkább hipotézisek föllállítására, kutatások megalapozására alkalmas interjúkon, részben statisztikai másodelemzések alapján vizsgálja a társadalmi bizalom állapotát nemzetközi összehasonlításban, valamint a társadalmi részvétel jelentőségét a magyar közigazgatásban. Az előbbi igazán új eredményeket nem jelent a már ismertekhez képest, a traumatizáltabb történelmű országokban a bizalom formái a különböző viszonyokban volatilisabbak, mint másutt. A bizalomra, ahogy mondani szokták, igény volna, mikroszinten éppúgy, mint a politikai rendszer egészében, de a kapcsolat mindig kettőn áll, s éppen az a rejtély, hogy bizalomhiányos állapotból miként lehet továbblépni. A társadalmi részvételt illetően – legalábbis Magyarországon – a szerzők azt találták, hogy sem a túlzott bizalom (az intézményekben, államban), sem annak teljes hiánya nem kedvez a részvételnek (ami a bizalom abszolút értékét megkérdőjelezheti, ha a részvétel is érték); továbbá hogy az igazgatási oldalon is gyakran hiányzik a bizalom, azaz a civil szervezetekkel kapcsolatban nem mindig a legkedvezőbb előfeltevésekkel élnek. Azaz a bizalom itt is kettőn áll; s önmagában a „részvétel” és a bizalom nem mindig és nem minden tekintetben támogatja kölcsönösen egymást. Ez persze egyáltalán nem meglepő, hiszen a közügyekben való részvétel általában, s bizonyos ügyek eldöntésében való részvétel konkrétan föltételezi, hogy nélkülünk a dolgok nem működnek megfelelően, azaz valamiféle bizalmatlansággal viszonyulunk hozzájuk. Ugyanakkor magának a cselekvésnek az elkezdése az eredményesség lehetőségébe vetett bizalom nélkül reménytelen. Bizalom és részvétel tehát részben egymást támogató, részben egymással szembenálló értékek.

A könyv legnagyobb értékeinek az egységes látásmódot, a világos elméleti pozicionálást, a széles spektrumú elméleti háttéranyagot és az empirikus-praktikus hangsúlyokat tartom; kifogásolhatónak – szintén általánosságban – az elméleti anyag

mélyebb vizsgálatának elmaradását és a szerkesztésből is adódó időnkénti ismétléseket. Konkrétabb ellenvetéseim közül pedig hármát szeretnék néhány sorban kifejteni.

Az első a bizalom fogalmát illeti. A szöveg több helyen is az ún. racionalista megközelítést látszik elfogadni, amely szerint bízni annyit tesz, mint számunkra kedvező viselkedésre, eredményekre számítani (78, 80, 135.). Mivel ezek az utalások az intézményekbe vetett bizalomra vonatkoznak, első megközelítésként különösebben nem is kifogásolhatók, hiszen az intézményeket valóban valamiféle mechanizmusoknak, automatizmusoknak szoktuk tekinteni, amelyekkel kapcsolatban ésszerű kalkulációkat tudunk végezni, és pedig korábbi viselkedésük, eredményességük megfigyelése alapján. Csakhogy a bizalom elsősorban mégis interperszonális viszony, amit a szerző persze észrevesz, de nem reflektál rá kellőképpen. Márpedig itt a bizalom azt is jelenti, hogy bizonyos tények, ésszerű következtetések *ellenére* gondolom úgy, hogy a másik valamilyen számomra kedvező vagy elfogadható módon fog viselkedni. Bízni ilyenkor annyit tesz, mint az ésszerűséggel szembenemenni. Természetesen nem „irracionális” módon: itt a szembemenés indoka valamilyen mélyebb ismeret, azonosulás, meggyőződés, hit, kötődés; olyan kötelékek és tényezők, amelyek személyközi kapcsolatokban jól ismertek, de amelyek első látásra érthetetlennek tűnének intézmények irányába. Mégsem nélkülözhetők, hiszen ezzel legalábbis hipotetikus szinten magyarázhatók azok az ellentmondások, hogy miért vagyunk egyszerre bizalmatlanok mondjuk az állammal szemben, s ugyanakkor miért nem viselkedünk ennek megfelelően – azaz mégis miért azonosulunk vele (esetleg más dimenziókban), s jutunk arra a meggyőződésre, hogy végső soron mégsem ellenségünk.

A második észrevételem a homo politicus fogalmára vonatkozik. Voltaképpen két megjegyzésről van szó. Az egyik: a szerző nem is említi, hogy a politika sajátzerűségét számos elmélet tematizálta már, amelyek mindegyikéből levezethető egy-egy homo politicus-definíció. Két triviális példa: a politikai cselekvő a *hatalom* nyelvén beszél, annak logikájával gondolkodik és cselekszik (ezt nevezhetjük machiavelliánus definíciónak); vagy a barát/ellenség megkülönböztetés magyarázza mindazt, amit (mint politikus) tesz és gondol (természetesen Schmitt a forrás). Mindkét definíció *megfelel* annak az elvárásnak, amit a szerző a homo politicus-szal szemben támaszt, hogy ti. koherens és/vagy monisztikus értékmotivációra épüljön. S ebből következik a másik megjegyzésem. Sem a közgazdasági, sem a szociológiai modell vagy emberkép *nem ilyen*. A két modell voltaképpen teljes, dichotóm módszertant határoz meg: az előbbi a belső, az utóbbi a külső indítékokat tartja a végső felelősnek mindazért, amit teszünk, gondolunk, ahogyan viselkedünk. A közgazdasági modell sikeressége egyszerűen abból fakad, hogy minden cselekvést *belső* preferenciákra vezet vissza; a szociológiai modell sikeressége ennek fordítottja: ebben mindent a *külső* tényezőkkel magyarázunk. Sikerességen természetesen csak annyit értek, hogy mindkettő teljes, koherens és igen sok esetben releváns, plauzibilis magyarázatot tud adni az egyéni viselkedésre, cselekvésre, összekötve azokat a társadalmi jelenségekkel. Természetesen egyik modell sem köthető tudományághoz, az elnevezés („közgazdasági” és „szociológiai”) ma már merőben konvencionális. Ebből persze *nem* következik, hogy egy motivációs rendszer elemzésénél, a belső indítékok módszertana keretében ne lehetne különbségeket tenni például egoista-altruista, „családelvű” és „közösségelvű,” materialista és idealista stb. motívumok, motívumcsoportok között; de ahogy az előbbi megjegyzésben megmutattam, a „politikai” indíték szerepére azért több potens jelöltünk is van.

Végül a harmadik észrevételem a hatodik fejezet gondolatgazdag fejtegetéseit érinti. Ezekben a közszolgáltatások szervezési modelljeiről van szó, továbbá arról, hogy az a tény, hogy egy közszolgáltatásba tisztán fogyasztóként vagy – mivel annak szolgáltatásában valamilyen módon részt veszünk – valamilyen kevert identitással kapcsolódunk be, azok minőségét és

hatékonyágát jelentősen befolyásolhatja: a tiszta fogyasztói identitás a szolgáltatás minőségét ronthatja, jóllehet – ahogy a szerző fogalmaz – a piaci logika ennek ellenkezőjét sugallja. Ezt az érvet, amelyet a szerző több példával, valamint már említett „főhősné,” Elinor Ostromnak az eredményeivel is alátámaszt, kétségkívül komolyan kell vennünk, kiváltképpen akkor, amikor valamilyen közszolgáltatás megszervezéséről, működésének javításáról van szó. Mi több, itt még a szerző sem egészen következetesen képviseli saját álláspontját, például a biztonsággal kapcsolatban a piac teljes kudarcáról, az állami szerepvállalás megkerülhetetlenségéről szól, noha éppen ez az a terület, ahol az állami funkciókat sokfelé sikeresen egészíti ki például a polgárőri tevékenység; nem is beszélve arról, hogy a biztonságnak mint társadalmi jószágnak a megteremtésében a magánvállalkozások (őrzés-védelem, pénzügyi, személyes, tárgyi és egyéb biztosítások) is kulcsszerepet játszanak: szó sincs tehát a piac teljes kudarcáról, annál inkább egy folyton változó és finomodó, igen összetett rendszerről, amely mint ilyen képes egy igen bonyolult közjószágot a társadalom számára előállítani. Ezért az egyébként a szerző által is erősen meghaladottnak tekintett piac/állam dichotómiától célszerű konzekvensen megszabadulni (a 100–103. o. ezért végső soron nem koherens a tanulmány egészével). Ugyanakkor az a gondolat, hogy az egyének identitásai, vagy kevésbé sznob módon fogalmazva társadalmi szerepei és az általuk nyújtott teljesítmény minősége között szoros kapcsolat van, távolról sem ingatja meg a racionális és önérdekű (piaci?) döntéshozó tételét, hiszen csupán arról van szó, hogy a tulajdonosi, részvételi identitás vélhetően nagyobb személyes érdeketséget és szubjektív hasznosságot biztosít az érintettek számára (ezt egészen tisztán piaci szereplők is fölismerték, lásd a lapra szerelt, a fogyasztó által összecsavározható bútorok piaci sikerét: a ‘szerelés’ mint a bútor előállításában való részvétel egészen sajátos, a jelek szerint sokak által igényelt élmény). Ezzel arra kívánom fölhívni a figyelmet, hogy a bizonyos módon elképzelt, azaz *passzív fogyasztó* modellje nem azonos még a piaci logikát követő, de *aktív* részvételt sem kizáró *fogyasztó* modelljével; az aktív fogyasztói modellel pedig valóban kilépünk az elszigetelt egyén világából az együttműködő egyének világába, ahol ennek révén – voltaképpen a legkevésbé sem meglepő módon – korábban számba nem vett társadalmi, sőt, tisztán gazdasági erőforrásokat tárhatunk föl. Nincs tehát drámai törés „piaci” és „nempiaci” logika között, a folytonosság erősebb, mint gondolnánk: de ez a következtetés vélhetően a szerző mondanivalójától sem esne nagyon távol.

Volna még számos kisebb-nagyobb ellenvetésem a szerző egyes állításaival kapcsolatban, de semmiképpen sem kívánom azt a benyomást kelteni, hogy a kötet alapjaiban vitatható volna. Argumentumai érettek és körültekintően megfogalmazottak, korszerű és biztonsággal kezelt szakirodalmat mozgat, s kiváltképpen öröm, hogy az amúgy inkább szegényesnek mondható magyar politikaelméletet gazdagítják.